

С.І. ГАЛКІН

Державний дендрологічний парк "Олександрія" НАН України
Україна, 09113 м. Біла Церква

ІСТОРИЧНІ НАСАДЖЕННЯ ДЕНДРОПАРКУ "ОЛЕКСАНДРІЯ" НАН УКРАЇНИ ЯК КЛЮЧОВА БОТАНІЧНА ТЕРИТОРІЯ В УКРАЇНІ

На основі єдиних критеріїв проведено оцінку історичних насаджень дендропарку "Олександрія" НАН України щодо відповідності ключовій ботанічній території.

Дендропарк "Олександрія" НАН України є однією з головних установ Відділення загальної біології НАН України, в яких протягом багатьох років проводиться дослідження за програмою "Збереження навколишнього середовища та сталий розвиток".

Унікальність насаджень дендропарку "Олександрія" зумовлена створенням наприкінці XVIII ст. на цій території пейзажного парку. Вікові (200–400-річні) дерева дуба звичайного (*Quercus robur* L.), які тут зростають у кількості понад 3 тис. екземплярів є національним надбанням України. Велику цінність мають також інтродуковані рослини, які культивуються в "Олександрії" протягом більш як 200 років. Територія парку значною мірою характеризує типовий рослинний покрив Правобережного Лісостепу України з високим рівнем фіторізноманіття та може розглядатися як ключова ботанічна територія (КБТ) відповідно до міжнародної програми "Ідентифікація ключових ботаничних територій" [1]. Ця програма передбачає виявлення на основі єдиних критеріїв та збереження системи найбільш цінних рослинних об'єктів як в Європі, так і на інших континентах.

Програма охоплює такі основні напрями: вивчення та опис різноманіття рослинного світу; збереження різноманіття рослин; використання компонентів різнома-

ніття рослинного світу в умовах сталого розвитку; сприяння освіті та розповсюдженню знань про різноманіття рослинного світу; створення умов для збереження різноманіття рослинного світу.

Проект КБТ був задуманий в умовах погіршення стану популяцій європейських дикорослих вищих рослин та їх місцезростань унаслідок швидкого економічного розвитку, урбанізації та знищення середовища існування. Програма КБТ дає можливість виявити і захистити найбільш важливі ділянки та місця зростання дикорослих рослин, а також інших видів (рідкісних, культурних, лікарських, деревдовгожителів), створити міжнародну базу даних.

КБТ визначають "як природна або напівприродна ділянка з великим фіторізноманіттям, унікальне угруповання рідкісних, зникаючих, ендемічних видів рослин або цінний фітоценоз". Розрізняють три категорії: А (види під загрозою), В (велике різноманіття рослин), С (біотопи, які охороняються).

Категорія А передбачає облік та збереження рідкісних видів. В дендропарку "Олександрія" колекція рослин, що підлягає охороні, нараховує 48 видів, серед них 45 включено до Червоної книги України (1996) [3], 4 — до Червоного списку МСОП: *Syringa josikaea* Jacq. ex Rchb., *Larix polonica* Racib., *Crocus angustifolius* Weston, *Sedum boryssovae* Balc. (8%), 7 — до Євро-

пейського Червоного списку: *Crataegus rojarkovae* Kossyck, *Daphne sophia* Kalen, *Daphne taurica* Kotov, *Cephalaria litvinovii* Bobrov, *Cerastium biebersteinii* DC., *Dianthus gratianopolitanus* Vill., *Eremurus triodanthus* Juz. (14,6 %), 3 — до Додатку I Бернської конвенції: *Syringa josikaea*, *Pulsatilla grandis* Wender, *Paeonia tenuifolia* L. (6 %), 4 — до регіональних списків: *Matteuccia struthiopteris* L., *Dianthus pseudoserotinus* Blocki, *Adonis vernalis* L., *Sedum bogyssovae* (8 %). Зазначені види належать до 3 відділів, 4 класів і 25 родин.

Щодо репрезентативності видів у фітоценозах парку, то тільки 8 видів мають 3–6 місцезростань, 40 — трапляються поодинокі (1–2 місцезростання), більшість видів росте на колекційній ділянці.

Шість видів, представлених у колекції, — релікти, 11 — релікти та ендеміки, 2 — ендеміки, тобто найбільш вразливих видів — майже 40 %, з обмеженням за площею ареалом, з вузькими спеціалізованими екологічними нішами і низьким внутрішнім поліморфізмом. Перенесення таких видів у культуру потребує постійного нагляду за ними, але навіть це не гарантує, що під впливом антропогенних чинників види збережуть свої позиції у фітоценозах. Життєздатність таких видів змінюється в процесі онтогенетичного розвитку.

Розроблено модельну картку рідкісного виду в електронному варіанті, до якої занесено таку інформацію: ботанічна характеристика — назва родини, виду (латинська, українська); координати місцезростання у парку; ареал, біоморфотип, екотип, фітоценотип, ступінь раритетності та природоохоронний статус, аутфітосозологічна категорія, господарське значення, фото (рисунок).

Категорія В характеризує велике різноманіття рослин на конкретній території. Систематичний склад деревних рослин у дендропарку станом на 2007 р. представлений 2 відділами, 4 класами, 39 порядками, 56 родинами, 134 родами, 579 видами,

10 різновидами, 61 формою і 35 сортами. Всього 885 колекційних одиниць. З відділу Pinophyta найчисленнішою в колекції є родина Cupressaceae (5 родів, з яких рід *Juniperus* нараховує 11 видів і 68 форм, рід *Chamaecyparis* представлено 3 видами і 17 формами та рід *Thuja* — 2 видами та 31 формою). Родина Pinaceae включає 6 родів. Найширше представлені роди *Pinus* — 16 видів, 3 різновиди і 7 форм і рід *Picea* — 14 видів, 1 різновид та 28 форм. З відділу Magnoliophyta в колекції найчисленнішою є родина Rosaceae — 25 родів. Рід *Crataegus* нараховує 28 видів, 2 різновиди і 4 форми, *Spiraea* — 24 види і 4 форми, *Rosa* — 11 видів і 2 форми. Родина Fabaceae представлена 11 родами, найчисленнішими з яких є роди *Caragana* — 14 видів і 1 форма та *Chamaecytisus* — 14 видів. Родина Caprifoliaceae представлена 5 родами, найчисленнішим є рід *Lonicera* — 15 видів, 1 різновидність і 7 форм. Родина Oleaceae також представлена 5 родами, найчисленнішим з яких є *Syringa* — 9 видів і 32 сорти. Родина Hydrangeaceae представлена 3 родами, найбільшими з них є роди *Philadelphus* — 24 види і 6 форм і *Deutzia* — 10 видів і 3 форми. Родина Fagaceae представлена 3 родами, рід *Quercus* нараховує 11 видів і 3 форми. В колекції є 15 видів рідкісних рослин, занесених до Червоної книги України (1996) [3].

Категорія С характеризує наявність раритетних компонентів, які становлять особливу цінність. В дендропарку "Олександрія" це унікальна природна діброва віком до 400 років, яка в минулому була основою для створення паркових композицій. У наш час ця діброва має статус національного надбання України.

Згідно зі схемою геоботанічного районування України територія дендропарку належить до Старокостянтинівсько-Білоцерківського округу Європейсько-Сибірської лісостепової зони, де переважають чисті дубові ліси, представлені дібровами свиново-гірськоосоковими (*Quercetum tre-*

№	Ботанічна характеристика	Інформація
1	Родина	Staphyleaceae
2	Латинська назва	<i>Staphylea pinnata</i> L.
3	Українська назва	Клокичка периста
4	Координати місцезнаходження	Кв. 7, 8, 20, 24, 27, 28
5	Ареал	Субсередземноморський тип ареалу, циркумевксинський неморальний геоелемент, плейстоценовий вид, геміевкритип. У Закарпатті, Розточчі-Опіллі, Західному та Правобережному Лісостепу, на Придніпровській та Донецькій височині
6	Ступінь раритетності та статус. Аутфітосозологічна категорія	Третинний релікт на північно-східній межі диз'юнктивного ареалу. Занесений до Червоної книги України. Фітоценози занесені до Зеленої книги України. АФКт 5 — рідкісний
7	Біоморфотип	Чагарник, мікрофанерофіт
8	Екотип	Мезофіт, ксеромезофіт
9	Фітоценотип	Асектатор світлих широколистяних лісів, чагарників
10	Господарське значення	Медонос, харчовий, декоративний, лікарський
11	Малюнок або фото	

Модельна картка *Staphylea pinnata*

lycranioso-caricosum (montanae)), ліщиново-гірськоосоковими (*Q. coryloso-caricosum* (montanae)) і ліщиново-зірочниковими (*Q. coryloso-stellariosum*) [4]. Діброва парку розташована на стику чисто дубових, дубово-грабових і дубово-липово-кленових субформацій. Крім дубів, насадження парку формують *Tilia cordata* Mill., *Acer platanoides* L., *A. pseudoplatanus* L., *A. campestre* L., *Fraxinus excelsior* L., *Betula pendula*

Roth., *Pinus sylvestris* L. За даними лісової таксації деревної рослинності встановлено, що кленів всіх видів з діаметром стовбура понад 30 см у парку — 11 000 екземплярів, рослин дуба — понад 5000 екз., ясеня звичайного — 4000 екз. і липи серцелистої — близько 3000 екз. [2]. Помірно-континентальний клімат, гідрологічні і ґрунтові умови сприяють успішному росту *Quercus robur* і його супутників.

Діброви — найбільш високопродуктивні і багаті у флористичному відношенні лісові угруповання, одна з основних рослинних формацій лісів України. Природні дубові насадження є основою створення багатьох старовинних українських парків, в тому числі одного з найбільш відомих з них — дендропарку "Олександрія" НАН України (площа 401 га). На відміну від інших ландшафтних парків, які сформовані на базі дібров, в "Олександрії" дуб звичайний досі є домінуючою ландшафтоутворюючою породою, чому сприяє його виключно висока декоративність, довговічність і стійкість до несприятливих факторів середовища. За даними досліджень, проведених у 2003–2005 рр. в дендропарку "Олександрія", в історичній частині парку на площі понад 50 га зростає 2330 екз. дерев дуба звичайного віком від 200 до 400 років. Основну частину (понад 70% території) займає діброва лісового типу, в якій дуб зростає разом з іншими аборигенними паркоутворюючими породами — кленом гостролистим та к. польовим, ясенем звичайним, липою серцею та ін. Решту площі займає діброва паркового типу — чиста трав'яниста діброва, в складі травостою якої переважають злакові рослини.

При оцінці загального стану дубів парку головними показниками були: густина, розміри і ступінь всихання крони, тобто кількість листової маси, а також наявність чи відсутність серйозних пошкоджень стовбура. Отримані дані свідчать про те, що переважна кількість перестиглих дубів характеризується досить добре розвинутим фотосинтезуючим апаратом, який забезпечує високий рівень їх життєдіяльності.

Проведені дослідження дають підставу вважати, що, незважаючи на перестиглий вік дерев і наявні процеси часткової деградації, сучасний стан дубів є переважно задовільним.

Таким чином, територія дендропарку "Олександрія" НАН України може роз-

глядатися як напівприродна ділянка КБТ з великим фіторізноманіттям, унікальним угрупованням рідкісних і зникаючих видів та як цінний фітоценоз у межах України. Отримані дані сприятимуть збереженню історичних насаджень як цінного фітогенотонду для подальших досліджень.

1. *Идентификация* ключевых ботанических территорий. — М., IUCN-CIS, 2003. — 39 с.

2. *Мордатенко Л.П., Галкін С.І., Дойко Н.М.* Таксономічний аналіз деревної рослинності дендропарку "Олександрія" НАН України // Старовинні парки і проблеми їх збереження. — Умань, 1996. — С. 135.

3. *Червона книга України.* Рослинний світ / За ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонка. — К.: Укр. енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1996. — 609 с.

4. *Шеляг-Сосонко Ю.Р.* Ліси формації дуба звичайного на території України та їх еволюція. — К.: Наук. думка, 1974. — 240 с.

Рекомендував до друку С.І. Кузнецов

С.І. Галкін

Государственный дендрологический парк "Александрия" НАН Украины, Украина, г. Белая Церковь

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАСАЖДЕНИЯ ДЕНДРОПАРКА "АЛЕКСАНДРИЯ" НАН УКРАИНЫ КАК КЛЮЧЕВАЯ БОТАНИЧЕСКАЯ ТЕРРИТОРИЯ В УКРАИНЕ

На основе единых критериев проведена оценка исторических насаждений дендропарка "Александрия" НАН Украины относительно соответствия ключевой ботанической территории.

S.I. Galkin

State Dendrological Park *Olexandria*, National Academy Sciences of Ukraine, Ukraine, Bila Tserkva

THE HISTORICAL PLANTINGS OF DENDROLOGICAL PARK *OLEXANDRIA* OF THE NAS OF UKRAINE AS THE KEY BOTANICAL TERRITORIES ON THE UKRAINE

The historical plantings estimation of the Dendrological Park *Olexandria* of the NAS of Ukraine on conformity to key botanical territories has carrying out on the basis of united criteria.